

Vrednote in etika kot kompas v človekovem življenju

Dr. Daniel Brkič

Povzetek

V sestavku ugotavljam, da je s sedanjo ekonomsko-finančno globalno krizo v veliki meri povezana predvsem kriza etičnih vrednot, na kar svet ni (bil) pozoren. Opišem najosnovnejše predstavnike filozofije morale in njihovo učenje skozi čas, nakažem nekaj aktualnih etičnih dilem (tudi s področja bioetike), nato pa kot teolog skušam usklajeno s sodobnimi moralisti najti pot iz te zagate. Za osnovo mi služi biblično izročilo o človekovi bogopodobnosti, ki pa se ji človek izmika, misleč, da ga lahko to osreči in osmisli. Pojavi se dilema, ali je Bog ustvaril človeka po svoji podobi, ali pa človek ustvarja Boga po svoji podobi. Ugotovim, da človeka, ki je občestveno bitje, določajo odnosi, a da je v odnosu do vrednot sodobni človek napačno ocenil razliko med »imeti« in »biti«, iz česar izhaja primanjkljaj etičnih vrednot. Zato je relevantno vprašanje: »Kdo je koga zapustil: Vrednote nas, ali pa mi vrednote?«

Abstract

It has been established in my research that the current economic - financial global crisis is connected to great extent with the crisis of values and ethics, which the world has neglected so far.

I describe the main representatives of the philosophy of morals and their teachings through time. I indicate a few present ethical

dilemmas (including bioethics). As a theologian I then try to find a solution to these issue in accordance with contemporary moralists. My starting – point is Biblical tradition about human likeness to God, which a human avoids. There is a dilemma whether God created humankind according to his likeness or are humans who create God according to their likeness. I therefore conclude that a human is a social being and is defined by relationships. Nevertheless, in his attitudes towards values, the modern man has misjudged the difference between »have« and »be«, which results in lack of ethical values. That is why the relevant question is: »Who left who: did values leave us or did we leave values?«

Pluralna družba je tudi družba konfliktov. V današnji globalni krizi je to še kako prišlo do izraza. Materialistično-hedonistični model življenja ima svoje pravo ime - etična kriza vrednot. Današnji etični analitiki diagnosticirajo dekadenco sodobnega človeštva, vključujoč etične kodekse, in enotno ugotavljajo, da je vzrok krize v tem, ker zahodna civilizacija vsiljuje preostalemu svetu, zdaj ko vse postaja globalno, zahodni sistem¹ vrednot kot globalni.² Etične vrednote želi narediti razumljive in priobčljive, kljub temu da globalno niso razložljive. Nemogoče jih je z nekakšno uravnilovko kot novo paradigmo inkulturirati v vsa okolja in specifične tradicije ter subkulture. Po Ciceronu so včasih postale navade kake civilizacije

¹ amerikanizacija

² Peter L. Berger, *Globalni oris desekularizacije sveta*, Tretji dan, letnik 32, št. 4/5, Ljubljana 2003, 104-113.

Peter L. Berger je univerzitetni profesor in predstojnik Instituta za raziskovanje ekonomske kulture na Bostonski univerzi. V Sloveniji je znan predvsem po prevodih dveh del, ki sta nastali skupaj s Thomasom Luckmannom: *Družbena konstrukcija realnosti* (Cankarjeva založba, Ljubljana 1988) in *Modernost, pluralizem in kriza smisla: orientacija modernega človeka* (Nova revija. Ljubljana 1999).

tudi etične zapovedi (norme), ki so oblikovale družbeno osebnost, danes pa tega več ni, ker je etika relativizirana in bagatelizirana. Vsak poskus sinkretizma vrednot vodi v ne-vrednote.

Zaradi tega je etika kot filozofija morale, čeprav naj bi bila obče univerzalna, znotraj pluralizma in relativizma obtičala v krču moralnega skepticizma. Na nek način je razpeta, kajti vse do novega veka so bile etične vrednote v glavnem vezane na religiozna prepričanja. Le ta pa so v krščanski, islamski, hinduistični tradiciji (tudi komunistični)..., torej med Zahodom in Vzhodom različna.³

Za Zahodnjaka je na splošno značilno »proindividualno« obnašanje, ki se izraža kot asertivno vedenje,⁴ tekmovanje⁵ in egoizem.⁶ Za

³ Razlika glede vrednot med Vzhodnjakom in Zahodnjakom je ključna: »Vzhodni človek je s svojo kontemplativnostjo »vedno na cilju«, Zahodni človek pa s svojo progresivnostjo vedno v ihti »hiti naprej za še nedosežnimi cilji.« Zato prvi ne doživlja frustracij in stresov, drugi pa je v stalni nevarnosti, da ga zruši nezadovoljstvo, nepotešenost in da napravi samomor, ker nima življenjskega smisla. Vzhodnjak vidi vrednoto v vsem, zato niti ne potrebuje upanja, ker živi vedno v sedanjosti (danes) in ne gleda s strahom v prihodnost (jutri). Vzhodnjak verjame, da kdor nima nenasitnih želja, ima vse. Zahodnjak, ki nima vrednot, pa stalno upa, ko gleda v prihodnost, zato pa je stalno v nevarnosti, da ob-upa.

Takšne opredelitev ni možno posplošiti, ker ljudje nismo mehanizirani programi, ampak smo svobodni individuumi z lastno osebnostjo, zato so med Vzhodnjaki in Zahodnjaki izjeme. (A. Trstenjak, *Človek – končno in neskončno bitje*, Mohorjeva družba, Celje 1988, 579)

Kako bo postal občutljivi Zahodnjak imun na tegobe? Odgovor je preprost. Od Vzhodnjakov se mora učiti nenavezanosti na nobeno stvar, sicer vedno znova zaide v zmedene in zbegane situacije frustracij. Pri tem ne gre za askezo ali za vzhodno pasivnost, za nedelavnost, ali pa za odrekanje vsakemu napredku. Vzhodnjaki na tem področju celo prednjačijo. Znajo se dvigniti nad svet in obvladati težke trenutke.

⁴ Jasno določanje svojih stališč in mnenj, ampak (še) vedno tako, da ne ogroža interesov sočloveka. V evolutivnem psihološko-socialnem razvoju osebnosti pa postaja asertivnost čedalje bolj negativna.

⁵ Stremljenje k temu, da človek doseže svojo korist (cilj) na način, da premaga drugega. Npr. obrekovanje...

⁶ Obnašanje (vedenje), ki skrbi izključno le za svoje sebične interese.

Vzhodnjaka pa je na splošno značilno »prosocialno« obnašanje, ki stremi k sodelovanju (teamsko delo, koherenca), pomoči in altruizmu.⁷ Zato je vzhodnjaški način življenja, vključno s prioritetami, normami in vrednotami, bistveno drugačen. Že sami dejavniki osebnosti (samoaktualizacija, dednost, okolje) so si različni.

Tako na Zahodu, kot na Vzhodu pa je v porastu »antisocialno« obnašanje, ki se izraža v agresivnem vedenju, na kar pa vplivajo različni dejavniki.⁸ Od vsega naštetega pa so odvisne predvsem vrednote.

Pri tem naglašam, da religioznost sploh ni nujna, da bi se človek zavedal, ali pa prakticiral, kar je etično, ali pa, kar ni etično. V nobeni družbi ne živi z etičnimi vrednotami samo pripadnik kake religije, kajti etika je nadkonfesionalna. Vsak človek ima že po intuiciji vgrajen etični mehanizem.

Če izpustim dolgo zgodovino filozofskega razvoja etičnih vrednot, naj omenim vsaj Fridericha Nietzscheja, ki je umrl na pragu

⁷ nesebičnost, požrtvovalnost, skrb za drugega, nepreračunljivost

⁸ Biološka razlaga (Sigmund Freud, Konrad Lorenz), frustracijska razlaga (John Dollar), socialna razlaga (Albert Bandura).

Pri vsem tem pa ne smemo prezreti genetike, vpliva okolja, stresa in interakcije (dom, vzgoja, primanjkljaj ljubezni...)

K interakciji spadajo vzgojni stili (načini vzgajanja), ki pa so lahko: **avtoritarni** (zahteve so previsoke, poniževanje, kazni, raven sprejemanja s strani staršev pa majhna: strahovi, tesnoba, slaba samopodoba, upornišтво...), **permisivni** (ni omejitev in sankcij, vse je dovoljeno, nizke zahteve: razvajenost, nespoštovanje, egocentričnost, konfliktnost v realnosti, neupoštevanje pravil in norm...), **avtoritativni** (demokratična vzgoja, vrednote enakosti, svobode, odgovornosti, dogovarjanja: samostojne, osebno zrele, odgovorne, samokritične in kreativne osebnosti, ki obvladajo odnose...) in **brezbrižni** (opušcanje vzgoje: vedenjske in čustvene motnje, delikventnost, negativna identiteta, nezrelost, asocialnost, čustvena hladnost, neorganiziranost...)

Od vzgojnih stilov so posredno odvisne tudi človekove vrednote. Današnji svet pa je odpovedal ravno pri vzgoji.

prejšnjega stoletja, z znano parolo: »Človeštvo, moji bratje, oznanjam vam veselo novico, Bog je umrl!«⁹ Ob premoči tedanje tehnike in začetkov robotizacije, ko so se začele vse vrednote s simptomi dekadence krčiti v golo potrošniško blago, je človek kot »krona stvarstva« postal Nadčlovek. Nietzsche je učil »prevrednotenje vseh vrednot«. Trdil je, da ko ni več Boga, postanejo vrednote zgolj človeško delo, s tem pa naredijo človeka odgovornega. Njegova filozofija vrednot se je razvila iz latentnega nihilizma v totalni.¹⁰ Kasneje se je v filozofiji izkazalo, da s tem, ko se človek osvobodi (odtuji) od Boga, v osvoboditvi od Boga ni prave svobode za človeka. (Sören Kierkegaard)¹¹

Popolnoma drugače je gledal na vrednote J. P. Sartre, ki je šel v svoji eksistencialistični teoriji o človeku še dlje, ko je potrdil, da je človek celo ob doslednem upoštevanju, da Boga ni, absolutni ustvarjalec in cenzus svojih vrednot, arbiter svoje vesti.¹² Tu pa je delni začetek izginotja vrednot, kajti človek je končen, ničen, nesmiseln in obsojen na neuspeh in propad. Po njem se vse izteka v nič in ne vodi nikamor.

⁹ Nietzsche s tem ni mislil na smrt judovsko-krščanskega Boga Očeta, Stvarnika, ampak le na izkrivljeno človekovo idejo o Bogu. Umrl je »človekov« bog, človekova podoba o njem. Gre za institucionaliziranega boga, s pomočjo katerega je Cerkev manipulirala.

Nemški filozof je učil »prevrednotenje vseh vrednot« in se zavzemal proti suženjski etiki krščanstva. Zaradi zlorabe Boga, je postavil na to mesto Nadčloveka.

¹⁰ Anton Stres, *Zgodovina novoveške filozofije*, Družina, Ljubljana 1988, 240-241

¹¹ (1813-1855), danski teolog in filozof, proti Heglovemu panlogizmu. Posameznik mora v lastni eksistenci izkusiti resnico ter najti odnos do Boga. Močno je vplival na dialektično teologijo.

¹² N. d., 275-284

Sartre meni: »Če Bog obstaja, je človek nič. In bolj ko je človek veren, manj je človek. Bolj ko pa človek postane človek, toliko manj veren je.«¹³

Danes posledično vidimo, da so takšne izjave o preprostih predstavah Boga dejansko podjarmile človeka in ga oropale vrednot in smisla. Zato še vedno velja star Avguštinov rek: »Nemirno je naše srce, dokler se ne odpočije v tebi, o Bog.« Tako kot se planeti gibljejo okoli Sonca, tako človekova duhovna sfera kroži okoli svojega središča, okrog Boga, pa čeprav si ga vsakdo razlaga po svoje.

Tudi C. G. Jung vero jemlje resno, saj vidi Boga kot projekcijo duše, točenje kolektivno-nezavednega. Sigmund Freud, utemeljitelj psihoanalize, pa vidi v božanstvu nad-jaz. Karl Rahner pa je že pred leti imenoval ljudi, ki iščejo smisel in vrednote, »zaskrbljene ateiste, ki latentno zavidajo vsakemu, ki lahko veruje«.

Kakor hitro je hotel biti človek ne-človek,¹⁴ je postal kot tak le »naga opica«, ki se svoje golote ne sramuje, niti ne zaveda.¹⁵ Zdrknil je pod raven človeškega dostojanstva, s tem pa se začel neopazno odrekati tudi vrednotam. Takšnega odpada od samega sebe, te alienacije kot odtujitve, je za razliko od vseh živih bitij zmožen samo človek. Toda če hoče človek najti vrednote, mora spet postati človek, s tem pa bo spet našel tudi svojega Boga. (L. Boros) Pri tem ne mislim zgolj na percepcijo krščanske vere, ampak na širše – na duhovnost, kajti brez duhovnosti ni niti vrednot.

¹³ La Croix, *Poti današnjega ateizma*, 41

¹⁴ Anton Trstenjak, *V znamenju človeka*, Dom prosвете v Tinjah 1973, 76

¹⁵ Desmond Morris, *The naked ape*, (Jonathan Cape) London 1967

Zato Erich Fromm¹⁶, psihoanalitik, parafrazira Neitzscheja, ko pravi: »Nietzsche je dejal »bog je umrl«... Danes pa bi lahko rekli: »Človek je umrl. Postal je odtujen, brez vrednot in pristnih čustev.« Potem pa nadaljuje: »Da, bratje, človek je umrl, zato je v njem umrl tudi Bog. Če rešimo človeka, pa bo v njem spet zaživel Bog, kajti pot do Boga vodi prek poti do človeka.«¹⁷

Nekje sem prebral, da je nek grafit sporočal še zanimivejše sporočilo. Pisalo je: »Bog je mrtev!« (podpisani Nietzsche) In: »Nietzsche je mrtev!« (podpisani Bog)

Ruski mislec Andrej Sinjavski (1925) je to lepo izrazil z mislijo: »Čas je, da spet mislimo na Boga! Dovolj časa smo se ukvarjali samo s človekom.«

Človek lahko organizira svet tudi brez Boga. To je že poskusil in vedno znova poskuša, a se vse izjalovi. Bog pa želi od vedno biti samo eno – dar človeku. Kajti spleča se živeti za tisto, kar je vredno, umreti pa se spleča samo za tisto, kar je nesmrtno. In prav vrednote so nesmrtno.

Dejstvo je, da se v globalni ekonomsko-finančni krizi zrcali etična kriza vrednot. Že leta 1993 je bila v Deklaraciji o svetovni etiki definirana planetarna kriza, ki bo neizbežno totalna, če ne bo znotraj transnacionalnih institucij (p)ostal v dehumanizirani družbi človek merilo vseh vrednot – »Homo mensura«. Slavni Einstein je zapisal, da problem sploh ni v iznajdbi atoma, ampak v človekovem srcu, kajti hitro se lahko zgodi, da sodobna civilizacija konča na stopnji barbarstva.

¹⁶ Erich Fromm je kot psihoanalitik eden najvplivnejših mislecev 20. stoletja. V svoji knjigi *Imeti ali biti* trdi, da se v vsakem človeku bojujeta težnja po posedovanju in težnja po bivanju. Žal pri večini zmaga po materializmu, ne pa po vrednotah.

¹⁷ Erich Fromm, *Imeti ali biti*, ValeNovak, Ljubljana 2004, 83

Ameriški državni tajnik H. Kissinger pa je ob razcvetu kapitala spregledal temeljna načela vrednot, ko je izjavil: »Bodočnosti ne bo oblikovala etika, ampak moč, kajti kdor je močnejši, je vplivnejši.«

Vendar znova se je izkazalo, da ni takšnega virtuoza, ki bi lahko na polomljeni violini igral mojstrske melodije. Človeštvo bi rado z drevesa obiralo sadove, brez da bi negovali njegove korenine.

Kot teolog in predavatelj moralne teologije (bioetike) ne želim nikogar indoktrinirati, a ker živimo v Evropi, ki črpa svojo etiko sprva iz starogrške, potem pa iz krščanske kulture, ne morem mimo civilizacijske norme Svetega pisma. Tudi v Bibliji je opisana prva svetovna gospodarska kriza v diametralnem prikazu faraonovih sanj. Sedem rejenih in sedem mršavih krav označuje sedem let prosperitete, katerim sledi sedem kriznih let.

Spletni brskalnik Google nam v tem času poda kar 181 milijonov zadetkov za definicijo krize v sedanjem pomenu besede.

To je še en dokaz več, da je pred nami zaton agresivne turbokapitalistične in eksploatacijsko-koruptivne civilizacije s špekulacijskimi apetiti po dobičku, v čemer ne vidim nič slabega, če se ne bi menedžerstvo v tej umazani tekmovalni igri ujelo v past t. i. »etične imunitete in etične dileme«. In ker smo v medčloveških odnosih znova spregledali mehke načine vodenja in človeka kot največji potencial in kapital, bi morala biti tokratna krizna izziv in priložnost za nastanek nove, humanejše civilizacije, kulture življenja, ne pa le snov za leporečje in frazersko moraliziranje.

Po Webstrovem slovarju je kriza stanje, ko smo na prelomni točki, točki večje spremembe. Dr. Miro Cerar je te dni zapisal, da če bomo prepustili reševanje krize le politikom in gospodarstvenikom, se ne bomo uspeli premakniti na višjo stopnjo, kajti pobesneli svet

potrebuje nove etične temelje, pri čemer moramo sodelovati vsi. K temu dodajam, da star latinski rek pravi: »Kdor je tiho, se strinja!«¹⁸

Etični dogovori so zaradi današnje narave etike kompleksni in interdisciplinarni, kajti etične vrednote nimajo več absolutnih stališč in niso več normativne, še najmanj na področju bioetike in genetskega inženiringa, zato nad etičnimi dilemami vedno visi Damoklejev meč.

Etika mora postati nov svetovni nazor, vendar kako? Včasih je imela na ta vprašanja odgovor filozofija, kasneje religija, potem Cerkev, današnji etos pa ima preveč konotacij. Smatram, da je potreben konsenz, kajti vsak ima pravico, da izrazi in živi svoje mnenje. V totalitarnih družbah in institucionalnih religijah tega ni. Toda konsenz ne sme biti hkrati vsebina in metoda.

Če je družbena morala neizpiljena in se upošteva volja ljudi kot nekaj samoumevnega, lahko pride do usodnih deviacij. Lahko se zgodi, da bo etika spodbijala etiko in bo tudi svetovni etos odpovedal.

Ker človek več noče normativov doživljati kot omejitev in bremen, moralist Spaemann trdi, da mora (p)ostati minimalna norma nedotaknjena kot »residium« sebstva, torej tega, po čemer je človek oseba. Navsezadnje človek nosi cilj etike sam v sebi in ne sme postati sredstvo za nek drug namen. Nihče ne sme postati kot predmet žrtev družbenih namenov in ciljev, ker človek ni predstavnik vrste, ampak ima rodovnik osebe. Dostojanstvo in življenje pa sodi k integriteti celostne osebe.

Globalna etika vrednot mora ozavestiti Zemljane, da pomeni »smem« višjo normo, kot »moram«. Tu pa so vedno možne

¹⁸ Qui tacet, consentire videtur.

manipulacije in etične anomalije, kakršna je bila, na primer, nacistična etika. Včasih je veljalo za normativno etiko filozofsko načelo: Etika je, ali pa je ni. Zdaj pa so si vse bolj v nasprotju dileme, kot so »smem«, »moram« in celo »ne-smem«. Tako že v medicinski bioetiki ne dela preglavic vprašanje, kaj medicinska tehnologizacijska znanost zmore, ampak, ali mora storiti vse, kar zmore? Danes je zdravnik degradiran na »aparaturnega tehnika«, včasih pa je bil zdravnik »iatros-filozofos-iztheos«.¹⁹

Danes gledamo na človeka introspektivno, ker človek ni le »ens socialis«, ampak predvsem »ens spiritualis«, ki vidno presega. Človek se tudi edini sprašuje o smislu in o vrednotah. Globalna etika je zdaj v naskoku za nov miselno-podzavestni preskok, posebno v medicinski znanosti, ko pacientovo »truplo« z aparaturami le biologiziramo, pri tem pa itak ne gre več za kvalitetno življenje (po lestvici vrednot).

Nadalje, kaj storiti, ko s terapijo z »dvojim učinkom«, kjer gre za vse večje odmerke olajševal (paliativna medicina), po eni strani pacientovo trpljenje lajšamo, po drugi strani pa njegovo življenje ubijamo? Kje najti kompas, če je pacientovo stanje ireverzibilno in so vse možnosti zdravljenja izčrpane, saj ima oboje - pravica do življenja in pravica do kvalitetnega življenja - močne argumente, in je oboje drug drugemu korektiv,²⁰ in kdaj se odločiti za odtegnitev, oziroma opustitev podaljševanja življenja?²¹

Novih globalnih etičnih dilem in vrednot je z vsakim dnem več. Ali v parlamentu uzakoniti evtanazijo, in če, kakšno? Pasivno, aktivno, ali

¹⁹ zdravnik, filozof, bogopodoben svečenik

²⁰ Med bolnikom z možgansko smrtjo, ki mu umetno vzdržujejo življenjske funkcije, in teratotanazijo malformiranega ploda ter evtanazijo sploh ni bistvene razlike, a je vse prepuščeno medicinski stroki in zdravnikovi etiki (deontologiji).

²¹ Withold – withdraw (odtegnitev – opustitev)

prostovoljno? Kaj narediti z zunajtelesno umetno oploditvijo v epruveti, iz katere prenesemo zarodek v maternico (in vitro fertilizacija), in kaj storiti z matičnimi celicami pri kloniranju? In končno, ali ima sploh klon dušo?^{22 23}

V novem vrednostnem sistemu vrednot smo v nevarnosti, da človek preceni svojo bogopodobnost – »Homo image Dei«. In tu smo pri Kantovem etičnem imperativu, ki je postavil za postulat krščansko zlato pravilo²⁴, preformulirano na način: »Vedno deluj na tak način, da ti bo oseba (subjekt) namen, ne pa sredstvo (objekt)«. Kaj pa se lahko zgodi, če Kantov »teoretični in praktični um«²⁵ glede Boga in

²² Krščanstvo je sprejelo in osvojilo od Justina dalje kategorije grške modrosti, s čimer so interpretirali svetopisemsko izročilo in sporočilo. Vse do 13. stoletja, do Tomaža Akvinca, ki platonistični sistem interpretacij zamenja z aristoteličnim sistemom, kjer je duša "forma substantialis", torej delujoča forma "materiae primae". Človeška duša, za razliko od vegetativne, je zato racionalna, zato je človek definiran kot "animal rationale", bitje, ki misli. Za Tomaža Akvinca, po tradiciji krščanske filozofije, smrt ne pomeni smrti možganov, kajti duša je "forma substantialis" celote, torej vsega človeškega v človeku. Torej je razcep med "formo in materijo primo". Krščansko-etično gledano duša ne eksistira v možganih, ampak je "forma substantialis" vsega telesa. Je torej vsa v vsakem delu in hkrati vsa v celoti, zato ima po tem nauku tudi klon dušo. Zgodi se podobno kot pri rastlinskem vegetativnem razmnoževanju, kjer se iste lastnosti v celoti prenesejo na novo rastlino.

²³ Kaj bo v laboratorijih proizvedla tehnologija kloniranja bo pokazal čas. Ali bo ustvarila "novega človeka, super kasto, novi tip vojščakov ..." za posebno klientelo? Ali bo odprla "banko klonov človeških organov", ki bodo čakali v terapevtske namene v skladiščih kot "nadomestni rezervni deli" za bogataše? Ali si bosta lahko zakonca kupila jajčno celico, ki vsebuje DNK njunega filmskega zvezdnika ali športnika? Ali pa bosta lahko starša s to tehnologijo ponovno "oživel" svoje umrlo dete? Ali pa se bodo odločili za otroke, ki bodo kopije svojih staršev?

Morda kdo misli, da pretiravam. Tako so mislili tudi desetletja nazaj, ko je bilo govora o človekovem poletu na Luno.

²⁴ Evangelij po Mateju 7,12a

²⁵ Verstand - vernunft

etike odpove?²⁶ Ian Wilmut, eden od »stvarnikov« klonirane ovce Dolly, je izjavil: »Osebnostno mislim, da morate biti bolnega uma, če bi to uporabljali na ljudeh!« Ob vseh krizah, od ekonomske, ekološke, psihološke, socialne, duhovne, moralne, genetske... je potrebno začeti reševati svet predvsem na področju vrednot, sicer bomo končali v labirintu.

Protestantska etika je naravnana nekoliko drugače od rimskokatoliške, pa ne le na področju kontracepcije, zato je potreben že med njima konsenz. Protestantska teologija uči, da je človek svoboden in da je njegova svoboda dar in tveganje, hkrati pa je v tej svobodi za svoja početja odgovoren. Uči, da ljubezen podarja svobodo. Pri tem pa naletimo na takojšnji pomislek in očitok, kako to, da je Bog (ki je Ljubezen sama) ustvaril ljudi, ki so sposobni za zlo, za ne-vrednote? Človek hoče Bogu nalepiti krivdo za lastne napake. Ali je torej oče kriv, če se njegov sin s poklonjenim avtom zaleti v drevo? Kaj je treba več ceniti: da pod prisilo vse opravimo dobro (vrednotno), ali da lahko dobro opravimo prostovoljno?²⁷

²⁶ Krščanska etika govori, da je človek ustvarjeno bitje in da je Bog njegov Stvarnik. Nova etika pa stremi k temu, da je človek sam sebi zadnja in končna avtoriteta. S tem, ko se je človek postavil v to vlogo, so tudi pogubne posledice očitne. Kaj bo v laboratorijih proizvedla tehnologija kloniranja bo pokazal čas. Ali bo ustvarila "novega človeka, super kasto, novi tip vojščakov..." za posebno klientelo? Ali bo odprla "banko klonov človeških organov", ki bodo čakali v terapevtske namene v skladiščih kot "nadomestni rezervni deli" za bogataše? Ali si bosta lahko zakonca kupila jajčno celico, ki vsebuje DNK njunega filmskega zvezdnika ali športnika? Ali pa bosta lahko starša s to tehnologijo ponovno "oživila" svoje umrlo dete? Ali pa se bodo odločili za otroke, ki bodo kopije svojih staršev? Etična dilema, mar ne?

²⁷ Ferdinand Krenzer, *Morgen wird man wieder glauben*, Lahm Verlag, Limburg 1995, VII

Človek je iščoče bitje. Od vedno išče smisel, s tem pa tudi vrednote. Gorch Fock je zapisal, da svojega življenja ne moremo niti podaljšati niti razširiti, lahko ga samo poglobimo. Vsakdo dobro ve, da človek ni le za kakih šest pedi dolg molekularni zapis atomov DNK. Živimo v času popolnih sredstev in zmedenih ciljev. (Albert Einstein) Vprašanje po cilju pa je hkrati tudi vprašanje po smislu in vrednotah.

Viktor E. Frankl, profesor psihiatrije, je ugotovil, da kakih 40 odstotkov nevroz izvira iz občutka nesmiselnosti in iskanja vrednot. Vsi na nek način drvimo za iluzijami, posebno v zdajšnjem, t. i. virtualnem svetu, ko se še bolj odmikamo od realnosti. Če v današnji ekonomsko-finančnih krizi človek kot brezupni bolnik ne bo imel smisla in vrednot, potem bo postal svet množično grobišče, ali pa nas čaka sprememba družbenega reda. Človek je v bistvu »sposoben za neskončno«, ²⁸ toda rešiti problem ne-smisla brez vrednot in brez Boga je nemogoče. Že rimski pisatelj Cicero je trdil, da ni ljudstva in človeka brez religije.

V resnici nekaj ni smiselno in vrednostno, ker in kadar osrečuje, temveč osrečuje, ker je smiselno in vrednostno. ²⁹ Človek stalno išče sebe, zato zgreši odnos z drugim in prav s tem tudi s samim seboj. Človek živi vrednotno šele takrat, ko živi za druge, ko se daruje. Kdo sem, me potemtakem določa drugi.

Verjamem pa, da je ravno Cerkev kot institucija opravičeno odvrnila od Boga največ ljudi (danes še posebno mladih), saj vero, človeka in Boga zlorablja ter sama živi ne-vrednotno življenje. Mnogi ljudje ne odklanjajo Boga, temveč nekaj, o čemer menijo, da Bog je. Kajti nobena beseda se tako ne zlorablja kot ravno ime »Bog«. Kaj vse se ni s sto besedo označevalo in kaj vse se ni počelo v »božjem

²⁸ Tomaž Akvinski

²⁹ Nikolaj Hartmann

imenu«! »Zaupamo v Boga!« stoji na dolarskem bankovcu, na pasu nemških vojakov pa je bilo napisano: »Bog z nami!«³⁰

Končno, kako piriti spet do temelja vrednot in kje sploh začeti? Z natančnim preučevanjem etike kot filozofije in drugih interdisciplinarnih znanosti sem, skladno z večino današnjih moralistov, ugotovil, da je prava pot samo ena, čeprav se je vseskozi otepamo. Izhajati moramo iz Boga.

Priznam, da to dela resne preglavice celo meni kot teologu. Mimogrede sprašujem, kaj mislite, koga ima Bog najraje? Karl Barth (1886 – 1968), eden največjih protestantskih teologov vseh časov, je dal odgovor na to vprašanje: »Bog ima najraje teologe, ker od njih zve vedno kaj novega o sebi.«

Naše izhodišče je naslednje: Človek je torej ustvarjen po Božji podobi.³¹ Tega bibličnega odlomka za tovrstno razpravo mi ni potrebno teološko eksegetsko razlagati. Za izhodiščno razumevanje glede vrednot pa je potrebno vedeti, kaj Božja podoba pomeni. Ljudje se, kot smo videli, od vedno temu v svojo škodo upiramo. Ludwig Feuerbach (1804-1872) velja za utemeljitelja moderne kritike vere. Zanj je »bog« le človeško izdelano bitje, človekova projekcija (utvara), ki pa jo človek gleda kot resničnost in jo časti. Pravi, da kar človek želi biti, iz tega napravi svojega »boga«. S tem pa se človek odtuji samemu sebi. Torej ne ustvarja »bog« človeka, temveč človek ustvarja »boga«. Na Feuerbachovem spomeniku v

³⁰ Ferdinand Krenzer, *Morgen wird man wieder glauben*, Lahm Verlag, Limburg 1995, VII

³¹ 1 Mojzesova knjiga 1,27: »Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril.«

Nürnbergu je zato stavek: »Človek je ustvaril »boga« po svoji podobi in sličnosti!«³²

S takšnimi izjavami, ki jih sicer respektiram, pa je človek začel izgubljati osnovo za vrednote. Zakaj? Če je človek ustvarjen po Božji podobi (je bogopodoben), Bog pa je kot oseba občestven, ker biva v Troedinosti,³³ usklajen z medsebojnimi odnosi, potem je tudi človek ustvarjen kot občestveno bitje. Luther je zato ostro zavrnil rimskokatoliško Boetijevo »koncentrično« opredelitev osebe in osebo opredelil kot »ekscentrično«, z odnosi z drugimi: jaz – ti. Oseba je »uresničitev odnosa«. Danes govorimo v sodobni neoprotestantski teologiji o centrifugalnih odnosih (sredobežnih), ki so usmerjeni navzven, za razliko od stare šole, ki je poudarjala centripetalne odnose (sredotežne), ki so usmerjeni navznoter (ne pa usmerjeni vase, kar velja za meditativne Vzhodnjake).

Ker je človeku z bogopodobnostjo življenje podarjeno, je že življenje samo primarna vrednota, zato mora biti sveto in nedotakljivo. S tem, ko smo bili ustvarjeni iz ljubezni za ljubezen, pa smo sprejeli osnovo za novo vrednoto, za vrednoto ljubezni. In ker smo bili poklicani v bivanje iz svobode za svobodo, je vsekakor postala tudi svoboda velika vrednota.

Ker je človek ustvarjen po Božji podobi, pomeni, da ne more živeti sam. Človek je edino živo bitje, ki se zaveda, da biva in samo človek ve, kdo je. To pomeni, da mu smisel ni zakrit, kar pa tudi usmerja k smislu kot vrednoti. Človek postane resničen samo v odnosu do Boga. (Heinz Zahrnt), zato so tudi odnosi vrednota. Tudi če človek ni

³² Fredinad Krenzer, *Morgen wird man wieder glauben*, Lahm Verlag, Limburg 1995,III

³³ Sveta Trojica: Bog Oče, Bog Sin in Bog Sveti Duh

povezan z Bogom, z Absolutnim, je, če to prizna, ali pa ne, religiozen. To pa je spet ena od temeljnih vrednot - pobožanstvenost. In ker smo vsi ljudje ustvarjeni po Božji podobi, smo si vsi ljudje sveta bratje, kar pa je še kako pomembna vrednota v današnjem porastu nacionalističnih hotenj in ksenofobije. Skratka, če človeku odvzamemo »bogopodobnost«, človek izgubi popkovino, s tem pa tudi osnovo za vrednote, ki so kompas v človekovem življenju. Vsak poskus atentata na Boga je v resnici atentat na človeka samega in na njegove vrednote.

Krščanski Bog je občestvo oseb. Zato bivati (živeti) pomeni več kot obstajati. Človek ne bi bil človek, če ne bi bil bogopodoben, kar pomeni, da je človek bitje odnosov. Ravno odnosi človeka očlovečijo, da je lahko oseba. Bivati (živeti) in imeti odnose je osnovna vrednota. Ker danes človek le še životari, odnose pa je zamenjal z individualnostjo, zgublja tudi vrednote.

Brez partnerstva (brez odnosa) s človekom bi bil Bog svet ustvaril v prazno.³⁴ Heinrich Böll ugotavlja, da je »človek dokaz, da Bog je!« Bog je navzoč v svetu po človeku, po svoji sliki. Zato je lahko samo človek nosilec in predstavnik etičnih vrednot, in ne kako drugo bitje. Mi smo takšna bitja, pravi Martin Luther, s katerimi se hoče Bog nenehno pogovarjati. Z ostalimi bitji tega ne počne. S tem pa je poudarjena vrednota komunikacije med osebami. In prav te danes zmanjkuje na vseh področjih, od družine pa vse do globalnosti. Končno, ravno zaradi podaritve svoje bogopodobnosti človeku, Stvarnik vseskozi tvega, da bo svobodni človek postal upornik in bo podarjeno svobodo zlorabil. Vendar prava ljubezen vedno tvega.

³⁴ Heinz Zahrnt, *Živeti kot da Bog je*, Znamenje, Petrovče 1994,24

Claus Westermann trdi, da je vsak človek, v vsakem verstvu in v vsakem okolju in položaju, tudi tam, kjer verstvu uradno ne priznajo pravice do obstoja, ustvarjen po Božji podobi. Univerzalnost etosa ni odvisna od univerzalnosti verstva, niti od institucionalizacije religije, ali od sprejetih obče veljavnih človekovih etičnih kodeksov. Človek ve, kaj je dobro in kaj je slabo. Ima moralni zakon v sebi, vest. To je nekak kozmični zakon (kant). Vest pa je lahko zmotna, ko gre za nevednost, a samo za tisto nevednost, katere se človek ne zaveda. To pa je spet nova etična dilema.

Pri stvarjenju človeka je Stvarnik bogopodobnemu človeku podaril družico, kar je znova osnova za vrednoto zakonske zveze, ki je danes tudi v krizi. Z napotilom, naj živali in stvari poimenuje, pa dobi pooblastilo za kreativnega sodelavca, posebno še, ko mu je rečeno, naj v znoju dela za vsakdanji kruh. V tem vidimo spet pomembno človekovo vrednoto, ki jo imenujemo delo. Delo je velika realnost človekovega življenja in pomembna vrednota, kajti človeško delo humanizira naravo, saj je delo človekovo poslanstvo v svetu. Človek ni ustvarjen zato, da bi lenaril, saj Stvarnik pravi, da kdor ne dela, naj tudi ne jé. Vendar je treba paziti, da delo kot vrednota ne postane ne-vrednota. Z rojstvom Kajna in Abela pa so postavljeni temelji novi skupini vrednot, kot so otrok, starševstvo, družina ...

Končno, ker je človek ustvarjen po Božji podobi, ga ne bi smel nihče eksploatirati za doseganje nepoštenega dobička.

Naslednja stvar, ki jo kot teolog vidim v začetku biblične zgodovine v odnosu do vrednot pa je razlika med »biti« in »imeti«.

Da bi lahko živeli, moramo »imeti«. In v tem ni nič slabega, grešnega. Pogubno pa je iz tega narediti cilj, namesto sredstva. Vsi veliki duhovni učitelji življenja so svarili pred to pastjo pohlepa in

pogoltnosti. Namenoma omenjam tudi Marxa kot radikalnega humanista (ne kot slab ponaredek sovjetskega komunizma), ki je zapisal, da je bogastvo prav takšno zlo kot revščina. On pravi, da več ko imaš, bolj je tvoje življenje odtujeno in nesrečno.

Vsak človek nekaj »ima«, kar tudi jezikoslovna zgodovina glagola »imeti« nakazuje, in v čemer slovenski jezik ni izjema. O tem je bila narejena študija. Številni jeziki narodov, ki dajejo prvenstvo duhovnosti, ne pa materialnosti, pa besede »imeti« sploh ne poznajo. Za njih je vrednota »biti«, ne pa »imeti«. V hebrejščini je treba, na primer, obliko »imam« etimološko izraziti v posredni obliki »ješ li«, kar dobesedno pomeni »to pripada mojemu bivanju (življenju)«.

Jeziki, ki izražajo posedovanje na tak način, ne pa z glagolom »imeti«, celo prevladujejo, posebno na Vzhodu. V tem je očitna filozofsko-psihološka razlika pojmovanja bivanja na tem svetu in odnosa do sveta, iz česar posledično izhajajo tudi razlike med etičnimi vrednotami. Kajti kdor »ima«, ta tudi troši, je potrošnik, ki je materialistično – hedonistično usmerjen. Človek, ki pa ima za vrednoto »biti«, ne pa »imeti«, pa je notranje poduhovljen in tudi v krizi lažje (pre)živi.

Že če pogledamo eno osnovnih vrednot – ljubezen – se lahko vprašamo: Ali lahko nekdo »ima« ljubezen? (Ampak naš jezik pozna takšno zvezo: Do tebe »imam« takšno ljubezen. Rad te »imam«.) Malokdaj se izognemo glagolu »imeti«, da bi raje rekli: Ljubim te.

Tako smo iz pojma »ljubezen« preprosto naredili stvar, predmet, snov, ki jo lahko nekdo poseduje in si jo lasti, jo prodaja, izkorišča ter si jo podreja. V resnici pa takšne ljubezni ni. Ljubezen je abstraktni pojem, je nematerialna in nevidna. Vidna so le dejanja ljubezni. Zato je v Zahodnem svetu toliko zlorab ljubezni, celo do

pretresljivih okrutnosti in oblik sadizma nad otroki, med zakoncema in širše. Ker je v naši mentaliteti zmotno prepričanje, da ljubezen lahko »imamo«, lahko tudi prej nehamo ljubiti kot ljudje na Vzhodu. Zato imamo težave z odpuščanjem in s spravo, pri čemer spet izkazujemo svoje ne-vrednote.

Naj se vrnem spet nazaj k pratipu človeštva, k Adamu. Čeprav je bil bogopodoben in je kot tak »bival«, komuniciral z Bogom in z Evo, ter gojil vrednostni sistem odnosov, je nekega usodnega dne želel »imeti« (v biblični simboliki prepovedan sadež), da bi bil potešen in srečen. In ravno s tem je prenehal »biti«, ker je hotel »imeti«. To pa je osnova za nadaljnje razmišljanje glede vrednot.

Osebnost zelo cenim nemškega teologa Eckharta (1260 – okrog 1327), ki je prvi najbolj razčlenil razliko med »imeti« in »biti«. Eckhart celo trdi, da so svetniki, ki se odrekajo željam po »imeti«, v sebi osli, ker ne dojamajo Božje resnice, kajti ni pregreha v usmerjenosti k »imeti«, ampak če to preraste v lakomnost in pohlep po stvareh, kot se je to zgodilo pri Evi in Adamu, kar zatemni vrednoto po »biti«. Imela sta vse, uživala sta vrednoto skupnosti (občestvenosti) s Stvarnikom, a sta bila kljub temu nepotešena. Tu se pojavil teološko-filozofsko vprašanje, zakaj človeku Bog sam po sebi ni dovolj in hoče še nekaj več, nekaj »prepovedanega«. Če gledamo teološko, sta prva človeka izkoristila (zlorabila) Božje tveganje, ki je dopuščalo, da se v njuni svobodi lahko zgodi tudi kaj takšnega. Bog bi lahko načrtoval tudi drugače, vendar potem bi bil pojem krščanskega Boga vse drugo, le Bog svobode in brezpogojne ljubezni ne. Bil bi enak ostalim poganskim bogovom.

Tudi druge religije poznajo človekovo slo po »imeti«. Za Budo, na primer, je hotenje po »imeti« vzrok človeškega trpljenja. Eckhart

gre tako daleč, pa čeprav je teolog, da trdi, da si človek ne bi smel želeli niti tega, da bi »imel« Boga, ker je tudi to določena oblika hlepenja, koristoljubja, preračunljivosti in sebičnosti. Človek Boga ne sme »materializirati«, ne sme ga posedovati in z njim manipulirati. Institucionalna Cerkev pa prav to tako rada počne.

Eckhart uči, da je človek svoboden šele takrat, ko je osvobojen tudi od svobode. Človek ima Boga zares šele takrat, ko Boga nima. Vse drugo kaže na to, da v Boga veruje iz koristi, kar pa kot vrednota ni čist moralni motiv, ampak si s tem na nek način rešuje kožo in v svoji sebičnosti teši svojo nemirno vest. Človek, ki ne želi ničesar (čeprav »ima«), je človek, ki ne hlepi po ničemer, zato je lahko usmerjen k temu, kar pomeni »biti«.

Človek bi moral živeti tako, kot da ne živi niti za Boga, kot da Boga ni.^{35 36} Tako pa lahko prav Cerkve postajajo največja »skladišča dvoličnih ljudi za pekel«. Celo pri najgloblji duhovni vrednoti, kot je zasebna vera, se lahko prikrade senca ne-vrednote, kajti mnogo ljudi bi (simbolično rečeno!) takoj prenehalo verovati in obiskovati cerkev, če bi po nekem čudežu zvedeli, da pogube (pekla) ni. Pri tem ne mislim na srednjeveško podobo pekla, kajti pekel ni toliko kraj (lokacija), ampak je predvsem stanje ločenosti od dobrega, od ljubezni, skratka od vrednot.

³⁵ Blakney, 28, Quint D. W., 52; Quint DPT, 32

³⁶ Če vse to drži, zakaj potem Evropejci in Američani ne opustijo krščanstva, ker očitno ne ustreza našemu času? Krščanstvo, ki je, žal, naravnano na »imeti«, daje ljudem dobro občutje (namesto občutka krivde), da Bog ljubi in odpušča namesto njih, s čimer so razbremenjeni vsake odgovornosti. Bog tako postane malik – predmet v človeških rokah – kar spet kaže na usmerjenost k »imeti«. Iz Boga smo naredili borznega posrednika, prodajalca sreče in zdravja, ekonomista, zdravnika, čudodelnika, tajnico, profesorja, magičarja, zabavljača, klovna... Krščanska vera je lahko cenena krinka, ki ne vključuje potrebe po tem, da mora najprej kristjan »biti« in krščansko etiko z vrednotami živeti, ampak pomeni Boga »imeti«. Tako in tako smo vero že povečini zamenjali za t. i. »industrijsko vero«, še več, za »kibernetično vero«. V zadnjem času pa smo jo že spremenili v »virtualno vero«.

Današnja pridobitniška družba je usmerjena k »imeti«, ki ima za slogan »imeti je lepo«, namesto »biti je lepo«. Pri tem sploh ne mislim, da je v ekonomiji, financah in posedovanju imetja nekaj neetičnega, grešnega in zmotnega. Vse to je še kako potrebno in blagoslovljeno, le postati ne sme primarni cilj človekovega bivanja. To me spominja na poročni oglas iz ZDA, ki sem ga te dni prebral. Mlad kmetovalec je zapisal: »Iščem dekle s traktorjem. Pošlji mi fotografijo traktorja.« To je tipičen primer današnje potrošniško-materialistične mentalitete, ki daje v ospredje »imeti«, namesto »biti«.

Erich Fromm se sprašuje: »Če sem, kar »imam«, in če izgubim, kar »imam«, kdo torej sem?³⁷

Vse civilizacije pred nami, ki so živele po vrednostnem načelu »imeti«, so propadle. Spomnimo se samo rimskega cesarstva.

Ker lahko izgubim, kar »imam«, me nenehno skrbi, da bom izgubil, kar »imam«. Zato se bojim tatov, revolucij, sprememb, gospodarskih kriz, bolezni, smrti...³⁸

Človeka ne naredi za človeka to, kar »ima«, ampak to, kar »je«. Ljudje, ki so usmerjeni k posedovanju, pa hočejo »imeti« celo osebe in Boga v svoji lasti. In tu spet ni pravega motiva za vrednote. Od tod izvira egoizem, ljubosumnost, maščevanje, zavist, sovraštvo, pohlep, nezadovoljstvo, manipuliranje, verski fanatizem ...

Človeku je torej potreben Bog, če hočemo imeti tudi človeka kot vrednoto, kajti bolj ko se približamo k Bogu, bolj se približamo tudi k človeku, drug k drugemu.

³⁷ Erich Fromm, *Imeti ali biti*, ValeNovak, Ljubljana 2004,83

³⁸ N.d.

Nemški pesnik Erich Fried je napisal pesem z naslovom Odgovor. V tej pesmi prosi kamen, naj se obnaša bolj človeško. Kamen pa mu odgovori: »Ne morem se obnašati kot človek, ker nisem toliko trd, kot ima človek trdo srce.«

Strahote in zločini nad človeštvom, ki so se zgodili v zgodovini, nam potrjujejo (v kolikor to ni bilo storjeno v imenu Boga!), da je človeku potreben Bog zato, da človek obstane človek in se ne izrodi v ne-človeka. Kjer ne velja vest kot zakon, tam ne velja niti na tisoče družbenih zakonov in religij. Človekove vrednote morajo preraščati v vzajemnost, ne pa v tekmovalnost.

Enkrat v letu se vodilni iz sveta gospodarstva in politike zberejo v švicarskem Davosu na svetovnem gospodarskem forumu, da bi razpravljali o žgočih problemih v svetu. Človek, ki jih zbira, je Klaus Schwab. On pozna največ ljudi, ki sprejemajo pomembne odločitve na vseh področjih življenja. Letos so prižgali sirene za alarm. Osrednja tema je bila finančna kriza. Zbranih je bilo okoli 50 predsednikov držav in kakih 90 predstavnikov vlad. Glavni dogovor je bil solidarnost, glas humanosti, ker je, kot so potrdili, tokratna kriza prva zares globalna kriza. To se je ponovilo te dni tudi v Londonu na srečanju skupine G-20, kjer so potrdili globalno koordinacijo. Kje pa ima na vseh teh srečanjih mesto etika vrednot? Res je, da so potrdili, da je profesionalna etika popačena s kratkoročno težnjo po dobičku. Upam, da se bodo sklenjenega držali: prva naloga je, kako upravljati svet med krizo, druga pa, kako na novo oblikovati svet po končani krizi.

Z enim stavkom povedano, izjava bi morala glasiti še jasneje: Najprej človek – potem pa šele dobiček! Kajti klavzula zoper protekcionizem je po mojem mnenju premalo.

Osnovni zakon v vesolju je zakon dinamičnega ravnovesja. V ekonomiji pa ni več tako. Je ustvarjanje dobička in presežne vrednosti. Po fiziki, če nekje nekaj dobimo, moramo to od nekod vzeti. Ekonomija pa je v pogoltnosti ta zakon spregledala. »Imeti« je bolj pomembno kot »biti«, čeprav je »imeti« vezano na čas (kar se vidi v zdajšnji krizi), »biti« pa je vezano na brezčasnost. Ko bomo poleg ekološke zavesti začeli spoštovati tudi kozmični zakon dinamičnega ravnovesja, bodo globalno zaživele tudi vrednote.

Do takrat pa je še dolga pot. In vsakdo je dobrodošel v tej karavani. Kajti imam, če delim z drugim. Spoštovan sem, če spoštujem drugega. Prvi sem, če dam čast drugemu. Živim, če živim za drugega. Svet je torej treba začeti vzgajati za vrednote, kajti kdor ni vzgojen, ne more vzgajati. In kdor ne ljubi, ne more vladati, še bolje rečeno, ne more služiti.

Če bomo razvijali le robotizacijo in avtomatizacijo ter se ne bomo lotili reševanja človeka takoj, bomo šli po poti izumrlih dinozavrov. Družba mora začeti nujno delovati tudi na duhovni inteligenci, kajti dveh cest, ki gresta v različno smer, ni mogoče združiti. (Goethe)

Zdajšnja kriza je izziv in priložnost za vsa področja življenja. Naj to povem s primerom:

Da bi kdo postal general v miru, je potrebnih najmanj 30 let naporenega dela, ker v stabilnih časih ni tako odločilno, kdo je na čelu. Dokler ni krize, je vloga vodje manj opazna. V kriznih situacijah pa je usodno, kdo kaj vodi in kdo je na kakšnem delovnem mestu. Če je nekdo pravi kandidat, se bo to pokazalo že v nekaj mesecih. Kriza ustvarja krizno mentaliteto in v takšnih časih splavajo na površje tisti, ki so pripravljeni prevzeti breme, socialno konotacijo, odgovornost in - naglašam - etične vrednote. Vsak uspešni vodja se mora tega zavedati ravno zdaj, v krizi, in poiskati prave sodelavce.

Psihologija dokazuje, da se ljudje delimo na inovatorje in imitatorje. Inovativnih ljudi je samo kakih 5 %. V krizi je treba dati takšnim priložnost.

Dokler je svet v takšni krizi, je znani Luhmann izjavil: »Prihodnost se ne more začeti! Kajti mladi so kritična vest vsake družbe in so najboljši senzorji za aktualne družbene spremembe, le tega pa še ni! Za nami je neuspela socializacija, primarna in sekundarna, lestvice vrednot skoraj da več ni, stil življenja je v razkoraku, med mladino pa vlada etična praznina, indiferentnost in totalna apatičnost.«

Medtem pa sem zasledil na internetu, kako nepravilno (nevrednotno) so porazdeljene dobrine po svetu, saj na drugem koncu našega modrega planeta gospod John Paulson (Pulson & Co.) dobi 1,4 milijona dolarjev na uro, povprečen Američan pa zasluži le 17,86 dolarja na uro. Povprečni letni zaslužek ameriške družine je 49.000 dolarjev, bogataša Paulsona pa kakih 30 milijard dolarjev. Ko so ga vprašali, kako se je vse začelo, je potrdil slogan, ki je bil že v filmu z naslovom Wall Street, Oliverja Stonea iz leta 1987, kjer Michael Douglas večkrat izgovarja: »Pohlep je vrlina!«

Pa ne le to, z vseh strani smo bombardirani s takšnimi subliminarnimi sporočili, ki se usedajo v našo podzavest, in to s pomočjo glasbe, reklam in ostalih medijev. Ni čudno, da izgublamo občutek za vrednote in pravičnost.

Z etičnimi konflikti vrednot se je ukvarjal tudi meni priljubljen ruski filozof Nikolaj Berdjajev,³⁹ ki ima glede tega eno samo vprašanje, ne

³⁹ Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, ruski krščanski filozof, ki ga poznajo razumniki po vsem svetu, se je rodil 19. 3. 1874 v Kijevu. V njegovem življenju se srečuje vsa Evropa: rusko pravoslavlje, zahodno krščanstvo, ateistični humanizem in druge oblike duhovnosti. Zaradi naprednih nazorov so ga izključili s kijevske univerze in

glede na človekov predznak pripadnosti, kajti po njegovem je etika samo ena in za vse: »Kdo je koga zapustil: Bog nas, ali pa mi Boga?« Še drugače rečeno: »Kdo je koga zapustil: »Vrednote nas, ali pa mi vrednote?«

Berdjajev uči, da ima kapitalist drugačne vrednote, kajti noče se transcendirati, ker je to v napoto njegovi zasidranosti na zemlji. Berdjajev ugotavlja, da ni pomembno, ali je buržuj religiozen ali pa ne, kajti buržuj je najprej egoistični individualist, ki hoče vse zase, in mu je v zavesti ideja sočloveka z njegovo potrebo tuja. Buržuj je brezosebni individuum, zato so tudi buržoazne vrednote brezosebne. Tak človek je vedno suženj kapitala, javnega mnjenja, družbenih položajev in samega sebe. Njemu lastne vrednote so malokdaj etične.

Buržuj je z vsem svojim kapitalom in vrednostnim sistemom vkovan na zemljo in ne prepozna človečnosti, ampak hoče biti neodvisen. Povsem drugače je s socializiranim proletarcem, ki ne najde mesta na tej zemlji, zato pa si mora najti mesto na preobraženi, danes bi rekli »utopični« (fiktivni) zemlji, da izpolni svoje sanje, ki pa tudi niso vedno etične. Kajti ko proletarec zmaga, postane buržuj in tako se ponavlja vedno ena in ista igra. Buržuj in proletarec sta drug drugemu korektiv in prehajata drug v drugega, skupaj z njima pa se spreminjajo tudi vrednote, ki jih je treba vedno znova redefinirati.⁴⁰

Berdjajev ponovi Eckhartovo filozofijo, da buržuj bolj kot kdor koli drug vrednoti svoje vrednote z razmerjem med »biti« in »imeti«.

ga obsodili na tri leta izgnanstva v Volodgi. Potem se je odpravil v Moskvo in se pridružil Solovojevu, leta 1920 je postal profesor na Moskovski univerzi. Leta 1922 pa so ga kot nasprotnika komunistične ideologije izgnali. Šel je v Berlin in zaslovel po vsej Evropi. Umrl je 24. 3. 1948. Njegov rek je bil: Nisem nič drugega kot iskalec resnice in življenja v Bogu.

⁴⁰ Nikolaj Berdjajev, *O človekovi zaslužjenosti in svobodi*, Mohorjeva družba, Celje 1998, 177

Buržuja ne določa to, kar je, ampak to, kar ima. Po teh vrednostnih kriterijih pa presoja tudi soljudi.

Max Weber⁴¹ trdi, da je buržuj suženj, ki zaslužnjuje sebe in druge, pa četudi bi bil asket. Kajti on je buržuj v svoji ideji in v svojih vrednotah.

Resnična in svobodna oseba pa je to, kar človek je, ker mu to ostane tudi, ko nima več ničesar. Tako bi moralo biti tudi z vrednotami. Vrednote ostanejo tudi, če kdo vrednostnega sistema vrednot ne upošteva.

Naivno je misliti, da sta lahko buržuj ali pa proletarec premagana s spremembo družbenega sistema. Običajno v obdobjih ekonomske krize ljudje pomislijo na revolucijo. Berdjajev dokazuje, da rešitev ni v revoluciji, čeprav tej skušnjavi podležejo mnogi. Berdjajev vidi problem v napačni interpretaciji (etičnih) vrednot, zato argumentira, da lahko buržuj postane komunist, komunist pa lahko postane buržuj. Zadeva je vsekakor bolj kompleksna kot se zdi. Iz tega ne sledi, da ni potrebno spreminjati družbenih struktur. Spremembe so evolutivno potrebne, vendar nikoli s silo in krvjo, ker revolucije ne ustvarjajo novega človeka. Kajti socializem je lahko duhovno buržoazen, buržoaznost pa je lahko duhovno socialistična, in to celo ne glede na vrednote.⁴²

Nepošteno je gledati na buržuja, ali pa na komunista kot na sovražnika, kajti normativ je skrit povsem drugje. Če se buržuj, ali pa ne-buržuj izneveri svoji človečnosti in odnosu do soljudi, se izneveri vrednotam, ker vrednote nimajo nikogaršnjega predznaka. Ni buržoaznih ali pa ne-buržoaznih vrednot. Vrednota je, ali pa ni

⁴¹ Max Weber, 1864 – 1920, nemški sociolog, filozof in politik. Zagovornik načela vrednostne (etične) nevtralnosti znanosti. Znan po delu *Protestantska etika in duh kapitalizma*.

⁴² Nikolaj Berdjajev, *O človekovi zaslužjenosti in svobodi*, Mohorjeva družba, Celje 1998, 179-180

vrednota. Tudi pobeg od realnosti in njeno zanikanje ne daje osvoboditve od vrednot, kajti človek je že sam po sebi eksistencialna vrednota.⁴³

Človekovo dejanje je človeško šele takrat, ko je svobodno. Svoboda pa ga postavlja pred izbiro med vrednotami in ne-vrednotami.

Kaj pa sploh vrednota je? Vrednota je tisto dobro, ki ni le dobro v samem sebi (to je dobrost), temveč je dobro tudi za nekoga. Vrednota je torej tisto dobro, ki zaradi svoje objektivne dobrosti in subjektivne vrednosti ustreza teženju kakšnega subjekta.⁴⁴

Pojem vrednote so v filozofiji uvedli šele proti koncu 19. stoletja. Nauku o vrednotah so dali posebno ime – aksiologija (axios, gr. = dragocen, lep, vreden).

Anglosaksonski utilitarizem si je določil nalogo, da utemelji etiko na ekonomiji življenja, pri čemer je L. Lavelle najpomembnejši predstavnik filozofije vrednot.^{45 46} Aksiologija je nastala kot reakcija na suhi intelektualizem. O tem govori tudi nemški fenomenološki filozof Edmund Husserl,⁴⁷ v boju proti naturalizmu. Husserl govori o krizi evropskega človeštva in njegovega etosa.

On povzame Platona in trdi, da je vsako bitje dobro že zaradi tega, ker obstaja, ker je. Po njegovem je bolje biti, kakor ne biti. Vse to pa sinonimno velja tudi za vrednote. Vsaka vrednota je dobra že zaradi tega, ker obstaja, ker je, kajti bolje je, da je, kakor da je ni.

Človek pa lahko vrednoti samo zaradi svoje transcendence, ker presega svojo trenutno danost in uresničenost. Kajti tudi vrednote

⁴³ N.d., 181

⁴⁴ Anton Stres, *Etika ali filozofija morale*, Družina, Ljubljana 1999, 67-69

⁴⁵ N.d., 70

⁴⁶ Pomembna sta še R. Le Senne in P. Césari

⁴⁷ E. Husserl (1895-1938)

so transcendentne. Tako kot je človek usmerjen prek sebe, torej prek tistega, kar že je, k tistemu, česar (še) ni, so tudi vrednote usmerjene prek sebe k tistemu, česar še ni.⁴⁸

Potemtakem, če hoče človek vrednote živeti, mora presegati samega sebe. To pa je na nek način že vera v vrsto bivanjske transcendence. Kajti če ni brezmejnega (večnega) in dobrega, potem je vse nesmisel.

J. P. Resweber pa vse obrne na glavo in uči, da je resnični človek tisto, kar ni, ne pa tisto, kar je. Kajti ko skuša biti moralen, je to že njegova težnja. Takšna izjava pa z negacijo negacije potrdi pravilnost prejšnjega.

Najpomembnejši sodobni filozof M. Heidegger⁴⁹ pa pravi, da človek v svojem bivanju ne pripada samemu sebi in zato tudi ne razpolaga s seboj. Tisto, kar ga zavezuje in mu narekuje odgovornost zase in za druge, je onstran njega. Filozof pri tem ne misli na Boga kot verski pojem, ker je po njegovem k vrednotam zavezan vsak človek, tudi ateist. Zato onostranost izraža s pojmom Drugega. Ker pa je Drugi, ga človek ne obvladuje. Zaradi tega posameznik etičnih zahtev ne more poljubno prikrojevati, kajti če bi to lahko počel, bi etičnost prenehala biti etičnost. Ta Drugi, ki kliče in zapoveduje znotraj naše svobode, pa so lahko drugi ljudje, bivanje samo, onostranost, skrivnostni nič ali pa Bog. Heidegger je prepričan, da obstaja praetičnost, ki je izvir vseh vrednot.

Iz vsega tega sledi, da je za etiko kot vesoljno zakonodajo potrebna človekova svoboda in da ga nič ne opravičuje, če se odloči proti

⁴⁸ Anton Stres, *Etika ali filozofija morale*, Družina, Ljubljana 1999, 72

⁴⁹ Martin Heidegger (1889-1976), nemški filozof, ki skuša razsvetliti bit končnega človeka, njegov odnos do smrti, sveta in drugih. Sprašuje so po smislu in vrednotah.

vrednotam. Osnova vsemu pa je, da mora vedno stremeti najprej k »biti«, potem pa šele k »imeti«.

V času sedanje gospodarske globalne krize bi si moral vsak civiliziran Zemljan postaviti tudi etična vprašanja, kako oblikovati nov svet na novih načelih.

Po prvi teoriji je lahko sam človek absolutni stvarnik vseh svojih vrednot (eksistencialist Sartre, marksistični teoretik E. Durkheim). Po drugi teoriji pa so vrednote transcendentna norma (novokantovci).⁵⁰ Vsekakor se večina sodobnih filozofov in moralistov nagiba k drugi teoriji, saj se za vrednote sploh ne bi zanimali, če ne bi k njej težili z naravno, se pravi s podzavestno željo, ki pa je transcendentna. Nadalje si vrednot ne bi želeli, niti jih ne bi dojeli, če jih ne bi potrebovali za ontološko uresničitev samega sebe. Tako pa, kar je dobro, ima pravico do obstoja že s samim tem, da je to, kar je. Ali je možno ta etična stališča vnesti v naše družine, vzgojne ustanove in na delovna mesta?

Prepričan sem, da se mnogi sprašujejo, tako kot sta se Leibniz in Heidegger: Zakaj je sploh kaj in ne rajši nič? Odgovor na to je: Če dobra stvar še ne obstaja (če je nič), ji vrednota da njeno pravico in celo zahtevo do dejanskega obstoja. Namreč človek ne določa, katere zadeve so pomembne. Če bi to delal, bi se lahko zgodilo, da zanj ne bi bila nobena zadeva pomembna.

Ravno ta etični aksiom smo v hitri gospodarski rasti prezrli, zdaj pa se nam vrača kot bumerang.

R. Le Senne trdi, da človek vrednot ne ustvarja, ampak jih samo odkriva in prepoznava. Kdo pa jih je potem postavil in kdo je njihov začetnik?

⁵⁰ Empirično-relativistične in fenomenološko-transcendentalne vrednote

Zagotovo nas pesti isto vprašanje. Omenjeni filozof na to odgovarja takole: »Jaz« ni sposoben, da bi vrednoto proizvedel, kajti če jo išče, je to ravno zato, ker si je ne more dati.

To pa je po njegovem dokaz, da so vrednote neizčrpne, ker so nepresegljive. Kajti dobrega ni nikoli preveč dovolj. Človek je s svojimi vrednotami vedno onstran vsega in je odprt v neskončnost. Vsaka vrednota teži k uresničenju, k eksistenci. Vendar tudi če je vrednota prezrta, ali pa potlačena, ne preneha biti vrednota; le da ni uresničena. Torej »semena« vseh teh vrednot so še vedno med nami, le uresničevati jih je treba začeti.

Da so vrednote pravilne, morajo biti nadindividualne. Niso vredne samo za posameznika, ampak so obče veljavne. Kot takšne nas povezujejo v skupnost.

Vrednote morajo biti bipolarne. Imajo svoj negativni pol, kajti vrednoti stoji nasproti ne-vrednota. Brez ne-vrednote vrednota ne bi imela pomena in ne bi vedeli, kaj je vrednota, in kaj je dobro. Druge stvari nimajo nasprotujoče stvarnosti in se ne izključujejo.

Kaj je lahko nasprotje od kamna? Ga ni. Bitja in stvari so samo različne med sabo, niso pa si nasprotujoče. Bipolarnost vrednot pa zahteva svoje uresničevanje: laž-resnica, krivica-pravica, dobro-zlo, plemenito-zlobno...

Če vrednota zasluži da je, potem tisto, kar ji nasprotuje, ne sme biti, saj se vrednota in ne-vrednota vedno izključujeta. Med dobrim in zlim ni nevtralnega, ni toleriranja. Med ostalimi rečmi in osebami toleriranje je. Človek je lahko dober, ali pa slab. Toda med dobroto in zlobo ni toleriranja. Tudi med barvami so nianse, med vrednotami pa tega ni.

Končno, vrednot ne moremo meriti z nekim skupnim merilom. Ni jih mogoče primerjati med seboj. Med vrednoto »resnice« in »zdravja« ni nobene skupne lastnosti. Vrednote so torej kvalitativno in kvantitativno različne (heterogene). Če bi bila njihova razlika samo v kvantiteti, bi lahko izgubo ene vrednote nadomestili z drugo. Tako pa so nenadomestljive, pomeni, da niso v redu sredstev, ampak v redu ciljev.

Na začetku tretjega tisočletja nas lahko glede vrednot znova pouči že nekoliko pozabljeni Tomaž Akvinski, ki pravi, da je vrednota sama sebi lastni cilj in sama sebe zadošča. Če bi bil nekdo moralen zaradi nečesa drugega, ne bi bil več moralen in bi »bonum honestum«⁵¹ ponižal na »bonum utile«.⁵² Torej, etičen, pošten, plemenit, časten, dober, usmiljen, strpen, ljubeč... je treba biti, tudi če se ne splača. Smo pripravljeni na takšne osebnostne premike?

Toda iti moramo še naprej. Kdor bi bil moralen zato, da bi bil moralen, tudi ni več moralen. Prava moralnost zahteva, da ne mislimo na to, da gre za vrednoto, temveč na to, da se v naši svobodi naredi tisto, kar je prav. Ne gre za lastno korist, temveč za čisto predanost tistemu, kar je prav. Nič ni tako pomembno in veliko, niti življenje ne, da bi zaradi tega smel človek biti slab človek. V nobenem trenutku ni človek odvezan dolžnosti biti dober človek. »Mera vrednote je žrtev in najvišja vrednota je tisto, čemur priznam, da moram zanj žrtvovati vse drugo, tudi življenje samo.« (L. Lavelle) Začeti živeti to v praksi pomeni več kot zanetiti družbeno revolucijo. Samo etični ljudje z vrednotami bodo spremenili ta svet.

⁵¹ častno dobro

⁵² gola koristnost, preračunljivost

Zavedati se moramo, da je moralna vrednota nenadomestljiva. Nihče ne more biti moralen namesto drugega. Torej na potezi sem jaz, ne pa kdo drug. Začeti moram jaz, ne pa kdo drug.

Moralna vrednota je zaradi tega tudi neprenosljiva. Moralne kakovosti ene osebe ni mogoče prenesti na drugo, ker tudi njegove krivde ni mogoče prenesti na druge, recimo na potomce. Zato človeštvo ne more na moralnem področju tako napredovati kot na področju znanja, znanosti, prosperitete, kapitala in imetja. Kajti znanje in kapital se prenašata, dograjujeta iz roda v rod. Moralnost pa ne, ker je nenadomestljiva in zato neprenosljiva. Prenašamo lahko le določena moralna spoznanja.

Etična vrednota ni pritisk od zunaj, kajti vrednota ni več vrednota, če je narejena pod pritiskom, ali zaradi obveznosti in koristi. Ne gre za družbeni pritisk, ali pa za konvencijo. Za etičnost se ne moremo kolektivno dogovoriti, tako kot se lahko v krizi odločimo za varčevalne ukrepe. Zato v zadnjem času vrednote močno zaostajajo v odnosu na prehiter razvoj sveta. Primer za to so skandinavske dežele, ki so veljale za vzorne. Toda slo po »imetju« je prehitelo potrebo po »bitju«.

Čeprav so imele te dežele ugodne zgodovinske danosti ravno zaradi razvoja protestantizma, so se pod vplivom tega na vseh področjih pozitivno razvile. Če bi ostale takšne zgodovinske danosti glede protestantizma tudi pri nas, in dežele ne bi zasedli Habsburžani, bi bila tudi podoba naše dežele drugačna; zagotovo tudi na področju etičnih vrednot.

Danes je vse obrnjeno na glavo. Posedujemo posest, vendar brez dela. Govorimo o ljubezni, vendar brez zvestobe. Naprezamo se za

uspeh, a brez truda. Želimo si svobodo, a brez odgovornosti. Zahtevamo pravice, toda brez dolžnosti.

Ker je etika mrtva, ne vemo, kdo smo, kam gremo, niti kako živeti. Zato je že Sokrat zapisal: »Etika kot filozofija naj bo obad, čigar naloga je pičiti in predramiti konja (človeštvo), da se zave samega sebe in premisli o temeljnih načelih.«

Etičnost je vrednota vseh vrednot, kajti etika ocenjuje in vrednoti človeka.

Kaj nam preostane? Začeti moramo iskati resnico. Vendar kdor išče resnico, jo mora znati tudi prenesti in se z njo soočiti. Stari ljudje so rekli, da so spoznanja in izkušnje najboljša šola, le šolnina je zelo draga. Največje spoznanje pa je, če človek ugotovi, da se mora spremeniti, in da je to spremembo pripravljen tudi storiti, kajti kar se ne proda ob pravem času, mora na razprodajo, in to po nizki ceni. Kako bomo torej začeli z etičnimi vrednotami spreminjati sebe in svet okoli nas? Naj nam o tem spregovori naslednja zgodba:

Zgodba govori o tem, kako je v neko mesto prišel prerok in začel sredi množice ljudi na največjem mestnem trgu na ves glas vpiti, naj spremenijo način življenja. Oznanjal je, naj vendar začnejo spoštovati vrednote. Prerok je vpil in vpil. Ljudje so prihajali in mu prisluhnili, a bolj iz radovednosti. Množice so ga slišale, toda dnevi so minevali in navadili so se na to. Nihče ga ni več obkrožal. Niti ena oseba se ni našla, ki bi bila pripravljena spremeniti svoje vrednote in življenje. Toda prerok ni odnehal. Z oznanjevanjem je nadaljeval tudi takrat, ko ni bilo več nikogar, da bi ga poslušal. Na velikem mestnem trgu je ostal sam. Dnevi in leta so minevala, prerok pa je vpil in vpil, a nihče ga ni poslušal.

Končno se mu je nekega dne nekdo približal in ga vprašal: »Norec, zakaj še naprej vpiješ in vztrajaš? Ali ne vidiš, da se ni nihče pripravljen spremeniti?« On pa je dogovoril: »Še naprej vpijem zato, ker če bom utihnil, bodo oni spremenili mene!«